

УДК 371.134:376.6–055.52

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИХОВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З БАТЬКОМ ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ У ПІДВИЩЕННІ ЙОГО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Струтинська Т. Р.

У статті аналізуються проблеми підготовки майбутніх педагогів до виховної взаємодії з батьком дітей із неповних сімей. Розкривається сутність психолого-педагогічної культури батька, стилі його батьківського ставлення до дитини в умовах окремого проживання від сім'ї. Розглядаються форми і методи підготовки педагогів до виховної взаємодії з батьком дітей із неповних сімей.

Ключові слова: виховна взаємодія, батько дітей із неповних сімей, психолого-педагогічна культура батька, стилі батьківського ставлення до дитини, підготовка майбутніх педагогів.

В статье анализируются проблемы подготовки будущих педагогов к воспитательному взаимодействию с отцом детей из неполных семей. Раскрывается сущность психолого-педагогической культуры родителя-отца, стили его отцовского отношения к ребенку в условиях отдельного проживания от семьи. Рассматриваются формы и методы подготовки педагогов к воспитательному взаимодействию с отцом детей из неполных семей.

Ключевые слова: воспитательное взаимодействие, отец детей из неполных семей, психолого-педагогическая культура родителя-отца, стили родительского отношения отца к детям, подготовка будущих педагогов.

The article examines problems, forms and methods of preparing future teachers for educational interaction with the father of children in single-parent families. It reveals the essence of psycho-pedagogical culture of a father and styles of his parental attitude to the child in conditions of separate residence.

Key words: educational interaction, father of children in single-parent families, psycho-pedagogical culture of parents, styles of a father's parental attitude to children, teacher preparation.

Постановка проблеми. В умовах сучасної кризи сімейних відносин, збільшення кількості дітей, які перебувають в умовах неповних сімей (за даними науковців, більше 90 відсотків дітей до повноліття певний період проживають в умовах різних типів неповних сімей – осиротілих (більше 11 %, позашлюбних – 20–25 %, розлучених – близько 50 %, дистантних – більше 10 %), зростає необхідність державної турботи про зміцнення сім'ї, налагодження спеціального супроводу таких сімей. В умовах глобалізаційних трансформацій XXI століття, визнаного ООН “сторіччям батьківства”, особливої значущості набувають проблеми культурогенези родинного виховання, виявлення стратегій і тактик сімейної та ґендерної державної політики, що зумовлює інтерес педагогічної науки до вивчення виховних практик підготовки майбутніх фахівців до виховної взаємодії з батьками з метою повноцінного виховання зростаючого покоління.

Особливо важливим постає змістовий компонент такої підготовки, в числі якого вагомого значення набуває підвищення психолого-педагогічної культури батька, який в умовах неповних сімей переважно проживає окремо від дітей (сьогодні серед неповних сімей – 90–94 % – це неповні материнські сім'ї і лише близько 6–10 % – батьківські неповні сім'ї). Батько, рідко спілкуючись із дітьми в таких сім'ях, часто не враховує особливості дитячої психіки, має неадекватні очікування щодо власних дітей, що породжує агресію і жорсткість у ставленні до них, нерозвиненість навичок побудови доброзичливих взаємостосунків. Загалом це спричинює напруження й стресові ситуації в сім'ї, призводить до педагогічної занедбаності дітей.

Розв'язання комплексу цих невіршених питань є важливим чинником удосконалення та зміцнення інституту української сім'ї, її виховного потенціалу, підви-

щення інтересу суспільства до збагачення психолого-педагогічної культури батьків як гостроактуальної проблеми сьогодення в умовах євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема збагачення психолого-педагогічної культури батька для гармонійного психічного розвитку дитини є однією з найактуальніших у сучасному світі. Практика виховання дітей дедалі частіше призводить до зникнення батьківської фігури з соціальної ситуації розвитку дитини й підлітка (F. MacCallum, S. Golombok, 2004; И. Кон, 2005). Сучасні дослідники пов'язують із цим багато психологічних проблем сучасної людини: дифузність ідентичності, у тому числі статевої і статеворольової, емоційне неблагополуччя, антисоціальна поведінка (M. Боуэн, 2005; M. Target, P. Fonagy, 2002; N. Cabrera та ін., 2000; R. Rohner, 1998; M. Lamb, C. Tamis-Lemonda, 2004; V. Phares, B. Compas, 1993; A. Захаров, 2000; Д. Видра, 2000; Б. Кочубей, 1993; Л. Обухова, 2004; А. Прихожан, 2000; Е. Соколова, 1986).

Проте хоча і було виявлено, що діти з неповних сімей зазнають більше труднощів порівняно з дітьми з повних сімей, відзначається, що і в неповній сім'ї розвиток дитини може бути цілком нормальним (M. DeKlyen та ін., 1998; M. Lamb, C. Lewis, 2004; M. Davids, 2002). Інакше кажучи, батьківська відсутність не є згубною сама по собі. Низка теоретичних припущень і спостережень дає можливість зробити висновок про значущість не лише реальних взаємодій між батьком і дитиною для становлення якостей батька, але "внутрішнього батька", представленого в психіці, його образу, що формується під впливом, насамперед, умов збагачення психолого-педагогічної культури батька, який проживає відокремлено (M. Davids, 2002; M. Marks, 2002; R. Britton, 2000; K. Grossmann та ін., 2002; P. Bios, 1970; Ф. Тайсон, Р. Тайсон, 1998).

Як зарубіжні (Л. Вассерман, Т. Гаврилова, Б. Межвінські, А. Подільський, А. Прихожан, Є. Філіпова; Н. Cheng, A. Furnham, L. Greco, T. Morris), так і вітчизняні (В. Васютинський, І. Гречин та ін.) дослідження процесу становлення якостей батька нечисленні. А. Прихожан виявила, що емоційно благополучні підлітки позитивно сприймають батька, відмічаючи такі його якості, як дбайливість, прийняття. Підлітки з підвищеним рівнем тривоги оцінюють батька як вимогливого, приймаючого, але домінантного і ненадійного (2000). Дослідження Л. Вассермана, А. Подільського та їх колег виявили зв'язок між окремими аспектами сприйманих підлітками виховних практик батька з вираженням у них симптомів депресії, тривоги, з делінквентною поведінкою (Л. Вассерман, И. Горьковая, Е. Ромицына, 2004; А. Подільський, О. Идобаева, П. Хейманс, 2004).

Вивчення виховних проблем здійснення впливу батька здійснювалося на основі сучасних праць з соціології, етики (І. Бестужев-Лада, І. Кон, В. Титаренко, А. Харчев), психології (Г. Андреева, А. Ковальов, Р. Овчарова, А. Петровський, А. Співаковська та інші). Окремі питання щодо здійснення впливу батька на формування сімейних якостей, виконання різнобічних сімейних ролей висвітлені в дослідженнях В. Васютинського, Н. Іскольдського, І. Овчинникової.

Низку важливих висновків і положень про роль батька містяться в працях народознавчого характеру (А. Ізмайлов, Б. Ковбас, В. Костів, М. Стельмахович, Е. Дніпров, ін.), у висвітленні батьківського досвіду виховання (Ш. Амонашвілі, Л. і Б. Нікітіни).

Проте у цих дослідженнях не завжди враховувалось становлення психолого-педагогічної культури та якостей батьківства в період створення та функціонування неповної сім'ї, що є істотним недоліком. Становлення психолого-педагогічної культури батька у неповній сім'ї експериментально практично не досліджене. Це ускладнюється відсутністю відповідних психодіагностичних методик, які б давали змогу вивчати рівень психолого-педагогічної культури батька навіть у разі відсутності спостережень за безпосередньою взаємодією з дитиною. Дослідження процесу формування психолого-педагогічної культури батька в період створення та функціонування неповної сім'ї та з'ясування стилю батьківсько-дитячих відносин є актуальним завданням, вирішення якого розширить уявлення про чинники, що сприяють формуванню якостей батьківства, і забезпечить психологів, що працюють із неповними сім'ями, знанням про нові стратегії корекційної роботи.

У теперішній час у зв'язку з недоліками підготовки молодого покоління до здійснення функцій батьківства, зі складністю життєдіяльності сучасної неповної сім'ї

педагоги відчувають певні труднощі у взаємодії з батьком, проявляють некомпетентність у збагаченні рівня психолого-педагогічної культури сучасних батьків.

Метою цієї **статті** є показ структурних компонентів психолого-педагогічної культури батька для підготовки сучасних педагогів до виховної взаємодії з ним, який проживає окремо від неповної сім'ї.

Психолого-педагогічну культуру батьків трактуємо, слідом за В. Костівим, як інтегративне динамічне особистісне утворення, що визначає тип, стиль і способи поведінки батьків у виховній діяльності, індивідуалізовану творчу форму педагогічних стосунків, забезпечених високим рівнем мотивації (мотиваційний компонент), знаннями, уміннями й переконаннями (змістовий компонент), способами функціонування (конструктивний компонент) у розв'язанні завдань родинного виховання [3, с. 44]. Психолого-педагогічна культура батька містить його ціннісні орієнтації в загальній структурі родинних цінностей, батьківські установки та сподівання, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, відповідальність, стиль сімейного виховання, що загалом становить структуру усвідомленого батьківства як інтегрального утворення, що характеризує різнобічні прояви психолого-педагогічної культури батька.

За тлумаченням І. Братуся, “усвідомлене батьківство може бути визначене як сукупність батьківських якостей, почуттів, знань та навичок, що стосуються виховання, розвитку дитини з метою забезпечення процесу формування здорової та зрілої особистості” [6, с. 50]. На думку авторів О. Безпалько, І. Зверєвої, З. Кияниці, В. Кузьмінського, усвідомлене батьківство розглядається як соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості [1]. Ця форма усвідомленого батьківства включає такі складові компоненти, як: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківську відповідальність; стиль сімейного виховання. Кожен із компонентів усвідомленого батьківства, за Р. Овчаровою, охоплює три складові, а саме: когнітивну (знання), емоційну (почуття, погляди, судження) та поведінкову (уміння, навички, дії) [9].

Зокрема, *батьківські установки* та сподівання – “це погляд на свою роль батьків (батька або матері), який включає в тому числі і репродуктивну установку, заснований на когнітивному та поведінковому компонентах” [6, с. 53]. За визначенням Р. Овчарової, батьківські установки є установками на цілі та засоби діяльності в сфері батьківства [10]. О. Насонова у своїх дослідженнях зазначає про те, що батьківські установки визначають певну спрямованість у взаєминах з дитиною, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих. Такі установки “є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину як таку, готовність до взаємодії з нею” [7].

Батьківське ставлення – ще один компонент розвиненого батьківства. За визначенням О. Насонової, батьківське ставлення – “це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що проявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння” [7, с. 70]. Батьківське ставлення має прямий вплив на формування дитячої особистості, і цей вплив може мати як позитивний, так і негативний (амбівалентний) характер. У психолого-педагогічній літературі зустрічаються описи ставлення батьків до дітей, що визначають конкретні способи взаємодії з дітьми: прийняття – неприйняття дитини, взаємодія – уникнення контактів, визнання свободи дій – надмірна вимогливість, повага до прав кожного в сім'ї – надмірне обмеження свободи [7]. Особлива увага в плані формування батьківського ставлення, на думку Р. Овчарової, повинна приділятися навичкам і формам спілкування батьків, аналізу взаємодії в сім'ї, розвитку пошани до особистості дитини. Крім того, розвиток і корекція батьківського ставлення мають ґрунтуватися на усвідомленні сприйняття з погляду дитини того чи іншого типу батьківського ставлення.

Наступним компонентом батьківства є *батьківські почуття* як особлива група почуттів, що займає важливе місце в житті людини серед інших емоційних зв'язків, які забарвлюють батьківське ставлення. Потреба в батьківській любові є життєво необхідною для маленької дитини. Любов кожного з батьків – джерело та

гарантія емоційного благополуччя людини, підтримки її психічного та фізичного здоров'я [8, с. 16]. Т. Кравченко та І. Трубавіна виділяють такі компоненти батьківської любові, як: прив'язаність (на рівні біологічних інстинктів); турбота про дитину (про її здоров'я, фізичне і духовне благополуччя); чуйність, доброзичливість, повага до дитини [4]. Представник гуманістичної психології К. Роджерс вважав, що батьківська любов має різні рівні – це любов-турбота про тілесне благополуччя дитини та любов-турбота стосовно її внутрішнього “Я”, до її здатності приймати індивідуальні рішення [11]. Формування компонента батьківських почуттів, за Р. Овчаровою, має спиратися на розвиток уміння розуміти відчуття членів сім'ї, насамперед дитини, і адекватно виражати свої відчуття, а також розвиток навичок рефлексії виконання батьківської ролі.

Батьківські позиції – це компонент батьківства, який пов'язується зі свідомо прийнятими, виробленими батьками поглядами та намірами стосовно дитини. Виокремимо деякі з різнобічних варіантів батьківських позицій: 1) симбіоз (надмірна емоційна близькість), авторитарність, емоційне відторгнення (А. Варга); 2) підтримка; пристосування до потреб дитини; формальне відчуття боргу за відсутності істинного інтересу до дитини; непослідовна поведінка (Н. Дружинін); 3) авторитет любові, доброти, поваги; авторитет пригнічення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу (А. Макаренко [4]); 4) позиції-шаблони, які калічать дитячо-батьківські стосунки: запобігливий “миротворець”, “обвинувач”, обачливий “комп'ютер”, збитий з толку, “той, хто відволікається” (О. Сіляєва). Позитивною моделлю батьківської позиції, на думку В. Сатіра, є глибока або врівноважена поведінка батьків, де різноманітні прийоми використовуються не автоматично, а свідомо, з урахуванням наслідків своїх дій [11, с. 86]. Формування батьківських позицій, на думку Р. Овчарової, має спиратися на усвідомлення та розвиток прогностичного аспекту форм взаємодії з дитиною з використанням різних батьківських позицій, а також корекції рівня домагань батьків стосовно дитини.

Батьківська відповідальність як складова феномена батьківства належить до низки складних понять у психології особистості й соціальній психології (А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Муздибаєв, В. Агеев, Г. Андреева та ін.). Р. Овчарова зазначає, що “батьківська відповідальність у своїй основі має дуальну природу – це відповідальність перед соціумом та відповідальність перед безособистісною природою (своєю совістю)” [10, с. 30]. Л. Грядунова також приписує сімейну, батьківську відповідальність особистій соціальній відповідальності. Член сім'ї має нести відповідальність за інших окремих членів сім'ї (дружину, чоловіка, дітей) і за сім'ю в цілому [2]. Тобто народження дітей вимагає від батьків прийняття батьківської ролі – прийняття на себе відповідальності за долю дитини перед своєю совістю та суспільством. Формування компонента відповідальності має спиратися на орієнтацію батьків саме на внутрішню відповідальність перед власною совістю, а не перед суспільством стосовно власної дитини.

До феномена батьківства входить і *стиль сімейного виховання*, який становить своєрідне поєднання перелічених вище структурних компонентів – ціннісних орієнтацій подружньої пари, батьківських установок та сподівань, батьківського ставлення, батьківських почуттів, батьківських позицій, батьківської відповідальності. Саме стиль батьківської поведінки впливає на формування особистості дитини, розвиток соціальних навичок [6]. Поширеною серед науковців є класифікація стилів сімейного виховання, яку запропонувала Д. Бомрінд. Вона виокремлює три типи батьківського контролю, які лежать в основі стилів батьківської поведінки: авторитарний (холодні стосунки, високий рівень контролю), ліберальний (теплі стосунки, низький рівень контролю) та демократичний або авторитетний (теплі стосунки, високий рівень контролю) [6]. Маккобі і Мартін виокремлюють ще й четвертий – індіферентний стиль сімейного виховання, який характеризується наявністю холодних стосунків між батьками та дітьми при низькому рівні контролю з боку батьків [11]. Формування стилю сімейного виховання як компонента батьківства має спиратися на розширення поведінкового репертуару батьків, розвиток комплементарності й узгодженості поведінкової складової стилю сімейного виховання, корекції ідеальних і реальних образів дитини й себе в ролі батька [10].

У процесі підготовки майбутнього педагога до виховної взаємодії з батьком дітей із неповних сімей для підвищення його психолого-педагогічної культури як

вихователя важливими є наявність професійних знань як фундаментальної основи професійної майстерності майбутнього педагога: загальнопедагогічних (знання основ сімейного виховання, їх висвітлення в теорії і практиці родинних взаємин); етнопедagogічних (знання української родинної педагогіки, історико-логічної трансформації поглядів на природу культури міжособистісних взаємин у сім'ї); психолого-педагогічних (знання психофізіологічних особливостей розвитку дітей різних вікових груп, уявлення про індивідуальні властивості та емоційний розвиток особистості в сім'ї, сучасних технологій виховної діяльності батька / матері, зокрема підвищення рівня психолого-педагогічної культури батька з неповних сімей); соціально-педагогічних (знання сучасних соціально-педагогічних проблем сім'ї та дитинства, законодавчої бази щодо соціального захисту і підтримки неповних сімей щодо прав та обов'язків дітей і батьків); педагогічних умінь: гностичних (аналіз психолого-педагогічної й методичної літератури, вивчення перспективного педагогічного досвіду, оцінка виховних можливостей неповної сім'ї); проектувальних (проектування педагогічних цілей і завдань, методів і прийомів педагогічної взаємодії з батьком / матір'ю); конструктивних (методика побудови занять і виховних заходів із батьками дітей із неповних сімей); комунікативних (здатність налагоджувати педагогічно доцільні взаємини з батьком / матір'ю, підвищувати рівень культури сімейної взаємодії); координаційних (організувати взаємодію всіх членів неповної сім'ї на основі діалогу; допомогти батькові / матері й дитині з неповної сім'ї знайти й реалізувати себе; інформувати про можливі правові заходи захисту такої сім'ї; надати допомогу в сфері емоційно-психологічного здоров'я; формувати етично-правову стійкість членів неповної сім'ї).

Збагачення змісту підготовки майбутніх педагогів до супроводу дітей із неповних сімей передбачає охоплення і практичне застосування знань таких напрямів: а) сучасних тенденцій розвитку теорії і практики психолого-педагогічного супроводу дітей із неповних сімей; психолого-педагогічних моделей взаємин батька / матері і дітей, стилів батьківської поведінки; б) вікових особливостей розвитку дітей, проблем статевої соціалізації дітей із неповних сімей.

Таким чином, резюмуємо, що всі компоненти батьківства пов'язані один з одним в єдину структуру за допомогою когнітивного, емоційного та поведінкового елементів; кожен компонент містить певну формовану частину – педагогічний компонент, впливаючи на який можливо здійснювати формування батьківства. На нашу думку, формування психолого-педагогічної культури батька дитини з неповної сім'ї – це цілеспрямована системна діяльність, яка передбачає створення спеціальних умов, що сприяють виробленню та удосконаленню когнітивної, емоційної та операційної складових батьківства, а також особистісної позиції батька щодо створення сприятливих умов для гармонійного розвитку дитини в неповній сім'ї. Перспективами подальшого дослідження є вдосконалення форм і методів підготовки педагогів до виховної взаємодії з батьком дітей із неповних сімей.

Література

1. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації : навч.-метод. комплекс / авт.-упоряд.: О. Безпалько, І. Зверева, З. Кияниця та ін. / за заг. ред. І. Зверєвої, Ж. Петровича. – К. : Фенікс, 2007. – 528 с.
2. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. – Екатеринбург, 2000. – 160 с.
3. Ковбас Б. Родинна педагогіка : у 3 т. / Б. Ковбас, В. Костів. – Івано-Франківськ, 2006.
Т. II : Основи родинного виховання. – 2006. – 288 с.
4. Кравченко Т. Допомога батькам у вихованні дітей : методичні рекомендації для соціальних працівників / Т. Кравченко, І. Трубавіна. – К. : Дежсоцслужба, 2005. – 100 с.
5. Макаренко А. Книга для батьків / А. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1973. – 248 с.
6. Методичні матеріали з питань формування усвідомленого батьківства / за заг. ред. Г. Лактіонової. – К. : Держсоцслужба, Християнський дитячий фонд, 2006. – 96 с.
7. Насонова О. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах / О. Насонова // Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. – К., 1996. – С. 56–70.
8. Овчарова Р. Психологическое сопровождение родительства / Р. Овчарова. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии, 2003. – 319 с.

9. Овчарова Р. Психология родительства : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / Р. Овчарова. – М. : Академия, 2000. – 368 с.

10. Овчарова Р. Родительство как психологический феномен : учеб. пособие / Р. Овчарова. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.

11. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. / Е. Артамонова, Е. Екжанова, Е. Зырянова и др. ; под ред. Е. Силяевой. – М. : Академия, 2004. – 192 с.